

αδελφούς της· ενίοτε και με τα ίδια τα σώματα των «απλών πολιτών» που διανοίγονται «διπλωματικά» στα σώματα του «ιστορικού εχθρού», όπως στην περίπτωση της διασυννοριακής (ελληνοτουρκικής) βιοπολιτικής διπλωματίας των σεισμών και της λευκαιμίας, που παρουσιάζονται διεξοδικά στο βιβλίο. Η ετερότητα εντάσσεται στη συμφιλιοτική οικονομία για να σφυρηλατήσει μια φανταστική ενότητα, όπως η ταύτιση του «εαυτού» με το έθνος του σε ένα περιβάλλον ασταθούς, ευάλωτης και αμφίθυμης διεθνικότητας. Όπως δείχνει πειστικά η συγγραφέας, καθώς έλληνες, τούρκοι και κύπριοι λήπτες και δότες αίματος μετατρέπονταν σε «διεθνικούς ντόπιους» και συναντιόνταν ο ένας με τον άλλο, παράλληλα με την ανθρώπινη θαλπωρή της φιλαδελφίας εξέφραζαν και συναισθήματα που προσιδιάζουν στην «ανησυχητική ξενότητα» (κατά Φρόντ) του κοσμοπολιτισμού, όπως ο φόβος κάποιων ληπτών μήπως μπήκε αίμα άλλου έθνους μέσα τους (σ. 84). Όπως προκύπτει σαφώς από την έρευνα της Παπαγαρουφάλη, παρά τον κανονιστικό καθησυχαστικό (αν και πολιτικό, στη λογική της φιλίας-εχθρότητας) λόγο του ιατρικού-σωστικού ρεαλισμού, οι ευφημισμοί του συμμερισμού με τον «άλλο» επανηγγράφουν μια τεταμένη συνθήκη αν-οικειώσης.

Θυμίζοντάς μας τη διατύπωση της Βίνα Ντας ότι «η κυριαρχία συνεχίζει να στηρίζεται στην οικογένεια»³ (σ. 37), η συγγραφέας αναλύει ενδελεχώς τους τρόπους με τους οποίους το ευρωπαϊκό σύστημα διακυβέρνησης «επενδύει» στην ειρηνιστική οικοπολιτική, και εν γένει στην «πολιτιστική» ή «ήπια» διπλωματία, με στόχο την κανονιστική κατανομή της φιλελεύθερης, συμφωνητικής οικειότητας. Αναδεικνύει την υποβλητική δύναμη («παραγωγική» και «πειθαρχική» κατά τον Φουκώ) της ηπιότητας, της κοινοτοπίας και του «απλώς πολιτισμικού», που διέπουν τον αισθηματολογικό-αισθηματοποιητικό λόγο της συμφιλιοτικής γραφειοκρατίας· έναν λόγο που έχει ανάγκη όχι απλώς την ανενεργή συναίνεση αλλά την ενθουσιώδη συμμετοχή και «διά βίου μάθηση» των δρώντων υποκειμένων—αδελφοποιητών, συμφιλιοτών και λοιπών εγχώριων ήπιων διπλωματών— για να επιτελεστεί.

Το ερώτημα είναι τι χώρος μένει (αν μένει) για μια πολιτική της φιλίας, χωρίς κυριότητα και καταγωγικότητα, πέρα από τις προϋπολογισμένες και προβλέψιμες γραφειοκρατίες της παλινόρθωσης, της συμφιλίωσης, της αδελφότητας και της επαναπροσέγγισης, πέρα από την εξομαλυντική απόδοση πατρογονικών καταβολών και τις ληξιαρχικές ταυτοποιήσεις, και, τελικά, πέρα από την ηγεμονική σαγήνη του κανονιστικού βιοπολιτικού και οικοπολιτικού ανθρωπισμού. Με άλλα λόγια, τι χώρος μένει, αλλά και τι χώρος μπορεί να ανακτηθεί ή να δημιουργηθεί, για μια πολιτική της φιλίας που δεν στοχεύει στην απόλυση της σύγκρουσης και τη ρυθμιστική και υπολογιστική επιτήρηση της διαφοράς, αλλά διανοίγεται στην ανυπολόγιστη δυνατότητα του αδύνατου (συμπεριλαμβανομένου του αδύνατου της πολιτισμικής μετάφρασης). Το ερώτημα αυτό, που εμπνέει—τουλάχιστον σε μένα— η μελέτη της Παπαγαρουφάλη, αφορά, τελικά, το πώς άραγε θα μπορούσε να ενεργοποιηθεί εκ νέου η ουτοπική σκέψη για τη δημοκρατία και τη διεθνικότητα αυτή τη στιγμή που η νεοφιλελεύθερη ηθική και πολιτική οικονομία προβλέπει και περιλαμβάνει τον «αναστοχασμό» της. Τι περιθώριο, λοιπόν, υπάρχει για την ανατρεπτική πολιτική της διαφοράς, όταν η διαφορά κανονικοποιείται ως μέθοδος διακυβέρνησης «στο όνομα της ανθρωπότητας»;

Για όλους τους παραπάνω λόγους, το βιβλίο αποτελεί πολύτιμη σπουδή στην ηθική οικονομία του σύγχρονου δυτικού και δυτικοκεντρικού φιλελευθερισμού και των διεθνικών του συνάψεων. Η πρωτότυπη και επίκαιρη θεματική, η ερμηνευτική λεπτότητα και πυκνότητα, η θεωρητική ενάργεια και η συναρπα-

στική γραφή καθιστούν το βιβλίο της Ελένης Παπαγαρουφάλη εξαιρετική συνεισφορά στην ανθρωπολογική σκέψη της εποχής μας, αλλά και μια αξιοσημείωτη διεπιστημονική συμβολή στην κοινωνική και πολιτισμική θεωρία γενικότερα, ακόμη και πέρα από τα όρια της κοινωνικής ανθρωπολογίας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Nicole Loraux, *Divided City: On Memory and Forgetting in Ancient Athens*, Zone Books, Ν. Υόρκη 2006, σ. 117-119, όπως παρατίθεται στο Παπαγαρουφάλη, *Ήπια διπλωματία*, ό.π., σ. 263.
- 2 Colin Gordon, «Government Rationality: An Introduction», στο Graham Burchell, Colin Gordon / Peter Miller (επιμ.), *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*, University of Chicago Press, Σικάγο 1991, σ. 48.
- 3 Veena Das, *Life and Words: Violence and the Descent into the Ordinary*, University of California Press, Μπέρκλεϊ 2007, σ. 33.

ΜΝΗΜΕΣ ΓΛΑΦΥΡΕΣ ΚΑΙ ΕΠΙΚΑΙΡΕΣ

ΒΑΣΙΛΗΣ ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ

Για το βιβλίο: Γ. Β. Δερτιλής, *Συνειρμοί, μαρτυρίες, μυθιστορίες*, Πόλις, Αθήνα 2013, 424 σ.

Α-λήθεια. Δηλαδή μη λήθη. Το μοτίβο αυτό έρχεται και επανέρχεται, διαπερνώντας το ωραίο και περιεργο πρόσφατο βιβλίο του ιστορικού Γ. Δερτιλή. Πρόκειται για κείμενο που, ανταποκρινόμενο και στον τίτλο, δεν καλοουπώνεται εύκολα. Αποτελείται πρωτίτως από θραύσματα αναμνήσεων που οδηγούν σε ανιχνεύσεις της οικογενειακής ιστορίας· συγχρόνως περιλαμβάνει, εμβόλιμα, σύντομα κείμενα δοκιμιακής φύσης προερχόμενα συνήθως από παλαιότερες δημοσιεύσεις. Άξονας όλων η Ιστορία, μικρή και μεγάλη, προσωπική και συλλογική, με προεκτάσεις στην οικονομία και την πολιτική.

Ο συγγραφέας το ονομάζει «ελλιπή αυτοβιογραφία», καθότι το πόνημά του έχει στόχο τη σύνδεση της προσωπικής και οικογενειακής του ιστορίας με την ευρύτερη πορεία της νεότερης

Ο Βασίλης Πεσμαζόγλου διδάσκει πολιτική οικονομία στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.

Ελλάδας. Πράγματι. Εν αντιθέσει με άλλες μαρτυρίες ή αυτοβιογραφίες, ο Δερτιλής δεν αναφέρεται στα αυστηρώς προσωπικά του που θα μπορούσαν ενδεχομένως να έχουν πικάντικο χαρακτήρα (λ.χ. έρωτες), ούτε επιδίδεται στη συνήθη άσκηση δικαίωσης επιλογών του. Όχι τόσο από κάποια ταπεινότητα, όσο από μια βαθιά «επιστημονική» αναγνώριση του τυχαίου και ασήμαντου που διατρέχει τη μικρή μας ατομική διαδρομή.

Ιδιαίτερα απολαυστικές είναι, στην αρχή του βιβλίου, οι παιδικές αναμνήσεις του συγγραφέα, με τις περιγραφές της θαλπωρής των οικογενειακών συναθροίσεων στην Αθήνα της Κατοχής, του κρασοπουλείου και του καρβουνιάρικου στο Κολωνάκι της δεκαετίας του 1940. Παράλληλα, αντιστικτικά, σε άλλα κείμενα, υπό την ιδιότητα του ιστορικού και όχι πλέον με τα μάτια του μπόμπιρα, η ίδια ακριβώς περίοδος αναλύεται με μελανά χρώματα: η βία του τέταρτου και αιματηρότερου Εμφυλίου στην Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας με απόηχους έως σήμερα· η ανέχεια και η διαφοροποίηση ανάμεσα στη σχετικά καλύτερη διατροφή των παιδιών και την αξιοπρεπή πείνα των ενηλίκων· ο μαυραγοριτισμός και η αναδιανομή πλούτου κυρίως μέσω κερδοσκοπίας με την αγορά τιμαλφών, χρυσού και ακινήτων σε σκοτωμένες τιμές. Δεν λείπουν και οι αναφορές στον διακριτικό πλούτο των αποδεκατισθέντων Εβραίων αστών της Θεσσαλονίκης, σε αντίθεση με την επέλαση ενός αναιδούς νεοελληνικού νεοπλουτισμού που σταδιακά θέρειψε στο δεύτερο ήμισυ του 20ού αιώνα.

Ως προς την οικογένεια, περιγράφονται σε πρώτη φάση οι γονείς: ο έντιμος επιχειρηματίας πατέρας του, που τραγουδούσε υπέροχα όπερα ως αυτοδίδακτος· αν και γερμανομαθής, αρνήθηκε προτάσεις για επιχειρηματικές δοσοληψίες με τα κατοχικά στρατεύματα (εισαγωγή γαλλικών κρασιών!)· η καταπιεσμένη μητέρα του, αυτοδίδακτη φιλόλογος-γλωσσολόγος, που επί χρόνια έπαιζε στο πιάνο μπιανό του Σούμπερτ, κάνοντας λάθος στην ίδια πάντα νότα. Στη συνέχεια, ο συγγραφέας, με την ιδιότητα/δεξιότητα και του ιστορικού, αναζητά τα ίχνη των προγόνων του στην Πελοπόννησο (Μάνη, Νεάπολη) και στην Κρήτη. Ως προς την τελευταία, η οικογενειακή ιστορία συναντάται με την ευρύτερη –τις κρητικές επαναστάσεις στα τέλη του 19ου αιώνα. Γίνεται ιδιαίτερη αναφορά και στους «αποσυνάγωγους» της οικογένειας: μία θεατρίνα-τραγουδίστρια και έναν κομμουνιστή.

Στο πλαίσιο των σχολικών του αναμνήσεων στο Πειραματικό, στη δεκαετία του 1950, ο Δερτιλής καυτηριάζει τον σκοταδισμό και τη θρησκοληψία του μετεμφυλιακού εκπαιδευτικού συστήματος, σε πλήρη αντίθεση με την εμπειρία του σε σχολείο των ΗΠΑ, όπου βρέθηκε για ένα χρόνο. Η καλοτυχία του αυτή που θα τον οδηγούσε για σπουδές σε καλό αμερικανικό πανεπιστήμιο διακόπτεται: λόγω των προβλημάτων της υγείας του πατέρα του αναγκάζεται να γυρίσει. Αναλαμβάνει σταδιακά την οικογενειακή επιχείρηση και παράλληλα σπουδάζει στη Νομική Σχολή Αθηνών. Ο κύκλος σπουδών του θα ολοκληρωθεί πολύ αργότερα, σε ώριμη πλέον ηλικία, με την εκπόνηση διδακτορικού στη δεκαετία του 1970 στην Αγγλία. Η Δικτατορία θα τον οδηγήσει σε μια βραχύβια ανάμειξη με μια μάλλον ερασιτεχνική και ανεπαρκώς συνωμοτική αντιστασιακή δράση, στην περιγραφή της οποίας επιστρατεύει το πανταχού παρόν υποδόριο χιούμορ του. Το δε «Πολυτεχνείο» που τυχαία θα τον βρει στην Ελλάδα, απομονωμένο στο σπίτι του στο Σούνιο, φαίνεται να στρέφει τη θεματολογία του διδακτορικού του από την εξωτερική πολιτική της Γαλλίας, στον ρόλο του στρατού στην Ελλάδα των αρχών του 20ού αιώνα. (Αλλά παραδόξως δεν επεκτείνεται σε αυτή την αλλαγή ερευνητικής πλεύσης).

Τα μεταδικτατορικά και μεταδιδακτορικά κεφάλαια περιτρέφονται γύρω από τις εμπειρίες του στο ελληνικό πανεπι-

στήμιο, στο Ιστορικό Αρχείο της Εθνικής Τράπεζας αλλά και του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, στη γνωριμία του με σημαίνοντα πρόσωπα (λ.χ. Κ. Θ. Δημαράς), στις ακαδημαϊκές του περιπλανήσεις (ΗΠΑ, Γαλλία). Έχουν σαφώς ενδιαφέρον αυτές οι σελίδες, αν και δύσκολα ανταγωνίζονται τη γοητεία των παιδικών αναμνήσεων: οι λόγοι αυτής της υπεροχής, αν και μοιάζουν προφανείς, επιδέχονται κάποια διερεύνηση.

Όπως αναφέρθηκε, το βιβλίο διανθίζεται, εμπλουτίζεται, συμπληρώνεται με μια σειρά δοκιμαϊκής φύσης ιντερμέτζα. Ορισμένα αντλούν από την άμεση εμπειρία του γράφοντος: λ.χ. οι σχετικά πρόσφατες περιπέτειές του στο Σούνιο, με την απληστία των φυστικεμπόρων και την ανομία των οικοπεδούχων σε ασαφή συνεργασία με τις αρχές. Ή, με αφορμή τα θέματα της Ανώτατης Παιδείας, το ζήτημα της ποιότητας όχι μόνον των νόμων αλλά, πρωτίστως, της κοινωνίας που καλείται να τους εφαρμόσει (ή που τους καταστρατηγεί). Το φαινόμενο της *ανομίας*, σε διάφορες εκδηλώσεις του, προβληματίζει ιδιαίτερα τον συγγραφέα.

Εξίσως ενδιαφέροντες είναι, τέλος, οι παραλληλισμοί ανάμεσα στην πτώχευση του 1893 και στα σημερινά δεινά: οι μεγαλύτερες ψεύτικες υποσχέσεις, το χάιδεμα ποικίλων αυτιών, οι εθνικιστικές κορώνες, η καταστροφική δημαγωγία περί ανώδυνων λύσεων. Επίκαιρες ιστορικές μνήμες. Κείμενα στοχαστικά, ανησυχαστικά, όπου το σήμερα τοποθετείται σε μια προοπτική, χωρίς να χάνει τη ζοφερότητά του. Και μέσα σε όλα αυτά, ρητά ή άρρητα, ορατό ή αόρατο συνδετικό νήμα, σαράκι και παρέα μαζί, η *νοσταλγία* του (αυτολογοκρινόμενου;) συγγραφέα.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΦΑΡΑΚΛΑΣ

“Έξω από τὸ ξενοδοχείον «Ἡ Ἄβυσσος»

Γιὰ τὸ βιβλίο: Κωνσταντίνος Καβουλάκος, *Τραγωδία καὶ ἱστορία. Ἡ κριτικὴ τοῦ νεωτερικοῦ πολιτισμοῦ στὸ νεανικὸ ἔργο τοῦ Γκέοργκ Λούκατς (1902-1918)*, έκδ. Ἀλεξάνδρεια, Αθήνα 2011, 495 σ.

Τὸ βιβλίο τοῦ Κώστα Καβουλάκου *Τραγωδία καὶ ἱστορία* θὰ ἔπρεπε ἴσως νὰ ἔχει ὡς τίτλο «Ἀπὸ τὴν τραγωδία τῆς τέχνης (βλ. σ. 261)»

Ὁ Γιώργος Φαράκλας διδάσκει πολιτικὴ φιλοσοφία στὸ Τμήμα Πολιτικῆς Ἐπιστήμης καὶ Ἱστορίας τοῦ Παντείου Πανεπιστημίου.